

ԼԵՇՆՑԻ ՊՈՂՈՍԸ ԵՒ ՀԱՅՈՑ ԳՐԱԿԱՆ ԴԱՇՏԱՎԱՅՐԵՐԻ ՎԻՀԵՐԸ

Պողոս Սնապեանի պայծառ յիշատակին*

Ինչ պիտի գրել՝ բնութագրելու համար յամառ ու տոկուն, շիտակ ու սկզբունքային, գրական համակեցութեան մէջ խորապէս դժուարահած Պօղոս Սնապեանին, նրան, որ ապրեց ամբողջական կեանք՝ ուժունեոք երկար ու ձիգ տարիներ, սակայն հոգեաշխարհով ու գրական զգայութիններով միջավայրի համար այդպէս էլ մնաց որոշ չափով անոնակ, երեմն՝ չհասկացուած:

Սահով աւելին տարաւ իր հետ, քան թողեց երկրիս վրայ, այս, ինչ Վահան Թէքէեանը սիրում էր կոչել «ահեղ մթութիւն»¹:

Պօղոսին սիրում էինք Միուսա լերան բարձունքներին իր հաւատարմութեան համար՝ յաճախ նաև չգիտակցելով, որ նրա մէջ առաւել գնահատում էինք լեռնաշխարհի վերջին մոհիկամին, որն իշել էր հայոց գրական կեցութեան դաշտավայրերը, բայց խորթ էր զգում իրեն. լեռները շարունակ կանչում էին: Ու թէեւ իշել էր վար, այնուհանդերձ ձգտում էր ոռւնզերում պահել անմատոյց լեռների սառը օդը, ու թերեւս միայն մահը խաղաղութիւն բերեց նրա ըմբռաս ձգտումներին:

Պիթիասցի հպարտ ծնողների զաւակը² իր ողջ կեանքում կրում էր Միուսա

*Ընդունուել է տպագրութեան 7.07.2014:

1 Թէքէեան Վահան, Գաղտնի պարտէզ, Պէյրութ – Եր., 2003, էջ 95:

2 Պօղոս Սնապեանը ծնուել է 1927-ի Օգոստոսի 11-ին Միուսա լերան եօթը գիտերից Պիթիասում, որն ընկած էր հերոսական լերան հիսախ-արեւելեան լանջերին, Աստիղոքց 25 կմ դէպի արեւմուտք: Հայր՝ Սարկոսը, հերոսամարտի առաջին զծում էր կրուել: 1939-ին, երբ Թուրքիային յանձնուեց Ալեքսանդրէի գաւառը, հոհ խմբերով գիտի բնակիչներով անցան Սուրբա, այստեղց էլ՝ լիքանանեան Այնձարի գիտ: Պողոս այդ ժամանակ տասներկու տարեկան էր: Ուսանել է ծննդավայրի և Այնձարի նախակրթարաններում, աւելի ուշ՝ Այնձարի «Յառաջ» վարժարանում (1944): Աւարտել է Երուսաղէմի «Ժառանգապարուաց» վարժարանը (1944-1949)՝ աշակերտեղով Յ. Օշականին: 1962-1964 թթ. իրեն ազատ ունկնդիր Փարիզում հետեւել է Սորբոնի և «Ալիանս Ֆրանչէզ» համալսարանների գրականութեան ու իմացալան շարժումների դասանրացներին: 1950-ին, գալով Պիթիութ, պաշտօնավարել է Այնձարի վարժարաններու: Խոյ 1983-1989 թթ. դասաւանդել է «Համազգային» կրթամշակութային հաստատութեան Հայագիտական Բարձրագոյն Հիմնարկում: Եր գրական ու քննադատական նշանակալի աշխատանքներով լոյս են տեսել «Նայիրի» պարբերականում, որտեղ աշխատել է 1952-1956 թթ., «Ակօս» հանդեսում: Երկու տարի (1957, 1959) հրատապել է «Միջնաբերդ» տարեգրքերը: Աշխատակցել է «Ազդակ» օրաթերթին (1966-1973), մաս կազմելով գրական-մշակութային էջերի խմբագրական թախմնիր աշխատանքներին: 1958-ից «Բագին»ի խմբագրական կազմում էր՝ Կարօ Սասունու և Եղուարդ Պօյաձեանի հետ, իսկ 1966-2006 թթ., շուրջ 40 տարի, մի ողջ կեանք, արդէն նրա գլխաւոր խմբագիրը: Կեանքի վերջին տարիներին ստանձնել էր «Ազդակ» օրաթերթի գրական յաելուածի խմբագրութիւնը: Սփիտորում ուր ասես չէր հանում Պ. Սնապեանի գիտական ձայնը, անգամ խմբագրական սուր աշքից շվրիպած պատմական կամ գրածանաշղողական ռեպլիկի ներությունը: Նա մերը «Սիոն»ում էր, մերժ «Ազդարար»ում, երեմն էլ յատնուում էր Փարիզի «Հայաստան»ում: Նրա գրիշը արժեւորել է նշան Պէջիկթաշխանին, Եղուարդ Պօյաձեանին, Արամ Հայկագին, Ուիլեամ Սարյեանին, Կոստան

լերան՝ սիրտ կեղեքող կարօտը: Դրա համար էլ հեսց նրանց հալածական ուժնահետքերով ծննդավայր բարձրադիր Պիտիհասից 1939-ին պատանի Պօղոսը որոնեց ու գտաւ նոր ճանապարհ՝ ծովեզրեայ Պէյրութով ընդմիջուող, Պէյրութով եւ Փարիզով փոխվրացուող Այնձարի՝ դէպի լեռ տանող կածան-ները՝ իրեն յիշատակի ու հոգու փրկութեան, հայրենականի հետ առժամեայ հաշտութեան ծշմարիտ բանաձեւ:

Մանկական յիշատակները մերթ յիշողութիւններ են Պօղոս Մնապեանի համար, մերթ նոյն մանկութեան սրբագրման գեղարութեական փորձ: «Պատուած շարադրութիւնը» փորձագրութեան մէջ նոր-նոր աշակերտ դարձած Պօղոսը, ի հարկէ, յետահայեաց գնահատումով, դրանք անուանում է «ապրած կեանքին շաղախուած երեւոյթներ», որոնք միշրճուել էին առօրեայի մէջ: Մանկական պայծառ երեւակայութեամբ նա անցնում է փիլիստփայութեամբ, հասունութեամբ լցուած վերլուծութեան, որտեղ մանուկն ու տարէցը ընդմիջուում են իրար յիշատակի բոլորագծման մէջ. «Հայրենիքը, ծննդավայրերը, մեր իրաւունքներն ու հեռաւոր երջանկութեանց յոյսերը քաղցր երազներով յածախ կ'ողողէին մեր հոգին, բայց, իմաստնացած մանուկ Պօղոսին ընդմիջուում է մեծցած Պօղոս Մնապեանը, – արտաքին իրականութենէն բան մը չէր փոխուեր: Կեանքը միշտ ժլատ էր մեզի հանդէա: Կը քալէր իր ուզածին պէս՝ մերժելով, զրկելով, անստենկով: Միշտ այդպէս էր, բայց մեր շրջապատին տիտոր անդրադարձ աւելի շեշտուած զգացի այդ օր»³:

Երկու ձեռագիր, երկու վերաբերմունք, երկու ոճ է փոխնիփոխ դրսւորում հեղինակը՝ մէկը՝ «ծիլ» դասարանի տղեկը, դեռ երեխայ, դեռ շատ բան չհասկացող, իսկ միսար տարիքն առած, ողբերգութիւնների միջով անցնող, բայց մանկական իր պարզութեանը փարուած Պօղոս Մնապեանը: Այդ ոճերին համամասնութիւնը նա պահեց իր ողջ կեանքում. մերթ ծաւալեց, բացեց անկիսնները, մերթ քողարկեց բոլորից, ներփակուեց, ինչպէս իր անձն էր, իր բնաւորութիւնը: Մեզ թում է, թէ բոլոր, անգամ գիտական բնոյթի զուգահեռներում, մեր առջեւ կանգնում է նոյն երկատուած Պօղոս Մնապեանը, այնպէս, ինչպէս Միւսա լեռն ու Այնձարը, որոնք հոգելկան տարածութեան երկու բարձրակէտեր էին՝ համազօր աշխարհագրական տարածքի եւ հոգու թոփչիք իր ձախրին:

Երկու բարձրակէտ, բարձունքի հաւաքական երկու խորհուրդ, որոնք յուսադրեցին, օգնեցին ապրելու Սերձաւոր Արեւելքի եւ առ հասարակ, Սփիտորի հայութեանը: Բարձունքներն օգնեցին հայորէն ապրելու նաեւ հայրենի մտաւորականութեանը, իմաստաւորելու պատութեան դասերը, կորուստներն ու ազգային հպարտութեան այն գծերը, որոնք նրանից երկար տասնամետակներ խլել էին խորհրդային սնանկ ու ազգային դիմաց տնանկ գաղափարները:

Պօղոս Մնապեանի հետ առանձնապէս ընկեր չեմ եղել. միայն թոռուցիկ հանդիպումներ: Հաւանաբար, ներփակ բնաւորութեան կողքին կար նաեւ տարիքի գործօնը: Արանք հանգամանքներ էին, որոնք «անհաելի» էին դարձնում իրեն շատերի համար: Բնաւորութեան «չոր» տեսակն էր, սիրում էր մեկուսի, զգնակեաց, «անապատական» կեանքը: Գուցէ դա օգնում էր, որ չարձագանքի «դուրսէն» իջնող տարաբնյոյ հարուածներին, որոնք սլաքի պէս անվերջանալիօրէն ուղղուում էին իրեն: Եւ դա ոչ միայն Սփիտորում, այլ նաեւ Հայաստանում՝ թէ խորհրդային, թէ անկախութեան տարիներին: Դրանք

Զարեանին, եւ, ի հարկէ, Յակով Օշականին: Գործածել է Պ. Յունապ, Դրաստամատ Պիթացի եւ այլ ծածկանուններ: Առաջին անգամ տպագրուել է Երևանալէմի «Սիրն»ում. «Տաղ տրտնութեան» բանաստեղծութիւնն էր դա՝ գրուած Ե. Զարենցի եւ հնտրայի բարերար ազդեցութեամբ, ինքը՝ դեռ «Ժառանգաւորաց»ի սամ: Եղել է Մեծի Տան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան մէջ հաստառուած «Գէորգ Մելիտինեց» գրական դատակազմի անդամ: Խմբագրել ու հրատարակել է բազում գրքեր: Արժանացել է Հայաստանի Հանրապետութեան «Ա. Մեսրոպ Մաշտոց» շքանշանին եւ այլ պարգևների: Սահացել է 2014 թ. Յունիսի 14-ին:

3 Մնապեան Պօղոս, Աղքատներուն աւանդութիւնը, Պէյրութ, 1983, էջ 72:

առաջին հերթին օշականեան լեռներին նետուած մեծադղորդ քարեր էին, որոնք հզօր աղմուկով գլորում էին վիհերի խորերը:

Տարիներ անց նկատեցի, որ Պօղոսն ինքն էլ աշխարհիկի, առօրեայի հետ գլուխ դնել չէր սիրում, ներկայի մէջ առանձնապէս «չկար»: Ապրում էր պատմութեան էջերին թառած՝ ապահնած յիշատակին ու խօսքի ներուժին: Ապրեցնում էր գրական անեղծ յիշատակներ, մաքրում այն որոմից ու ժանգից:

Փորձում էր ստեղծել իր ձեռագիրը գրական-գեղարուեստական ու ընսադատական աշխարհում: Անմիջապէս ընդգծնք՝ մնայոն ձեռագիրը, ո՞ճը: Նա իրեն գրագէտ էր համարում, ապա նոր գրող, ապա նոր գրաքննադատ, ապա նոր հրապարակախոս: Գուցէ եւ Վրիպում էր. ինձ համար նա առաջին խմբագիր-հրապարակագիր էր, գրաքննադատ, յետոյ նոր գեղարուեստական խօսքի մշակ: Գուցէ եւ են եմ Վրիպում: Նա գտնում էր, որ իրաքանչիր գրող ունի խորհրդանշական իր բառերի յորդանքը. Սայեաթ-Նովայի համար դա կարող էր լինել գեղձկական գործածութիւնից պոկրուած «բեզարելը», Պ. Դուրեանի համար՝ «մսալը», Յ. Օշականի նախասիրած «իրաւը» կամ «քորուրը», մեր կարծիքով, իր համար՝ առաջին հերթին՝ «շունը», յետոյ նոր այլ բառակարգեր: Դիպուկ է նկատում Պ. Մսապեանը՝ «Ուն այն է, երբ միւսներէն տարրեր բան մը կը բերեմ գրականութիւն: Ուրախանալո՛, տիրելո՛, արտասուելո՛, շղայնանալո՛ պահերուն անգամ: Դուն թեզ է, որ կը ցուցնես»⁴:

Աւանդականութիւնը եւ նորարարութիւնը կողք կողքի են. եթէ անգամ արեւմտահայ արուեստագէտը 500 նորաքանութիւն ստեղծի (Յակոր Օշականը տպահս է նման օրինակներ. «Չրաբեան-հնտրա մօտ 500 բառ ստեղծած է հայերէնին մէջ, նորարար է, այսուամենային անոր լեզուն, օգտագործած բառապաշարը կը մատնեն աւանդականութիւնը... Հինին վրայ կը ծարծակի նորը»⁵), միւնոյն է, ամուր է նրա՝ բանաստեղծի՝ աւանդականութեանը կառչած մնալու վաւերական իրաւունքը: Պատահական չեն Պ. Մսապեանի յիշատակում-ակնարկները հնտրայի, Չարենցից եւ ուրիշների մասին, բանաստեղծներ, որոնք խսորել, «խառնչտել» են իր իսկ գրական աւազանը: Վերջապէս աւելորդ չէ մատնանշել, որ մեր գրական տեղամասերում նա երկու հատոր է նուիրել «աւանդականութեան»-«աւանդոյթի» զուգահեռականներին՝ բազմիմաստօրէն այն կոչելով «աղքատներուն» մենաշնորհը: Ոչինչ պատահական չէ Յ. Օշականից Պ. Մսապեան «անցումներում»:

Վլխնքն՝ գլխաւորը «աւանդականութեան»՝ գրականժառանգականութեան ներքին կապն է, որ կարեւորում են Յ. Օշականն ու Պ. Մսապեանը:

Պօղոս Մսապեանը բերում էր նոր հայեացը ու ըմբռում: Կեանքի վերջին տարիներին, օրինակ, նա գրեց Եղիշէ Չարենցի մասին մի ուշագրաւ ուսումնասիրութիւն՝ «Ես իմ անուշ...»ի ողիսականը» (2008): Եւ խնդիրը գրական-բանասիրական արդինաւոր պրատումը չէր միայն, այլ առաջին հերթին և. Չարենցի դերի համարձակ վերարժեւորման պահանջը: Բանաստեղծը՝ իբրեւ հայ նոր գրականութեան առաջնորդ, իբրեւ ամենայն հայոց երգիչ: Հենց այսպէս՝ համարձակ ու հիմնաւորումների լրջմիտ փաթեթով: Իսկ գրական խօսակցութիւնը վաղող է շրջանառում մեզանում:

Ո՞վ էր Պօղոս Մսապեանը, որոնք էին նրա բնութագրիչ, ընդհանրական գծերը: Քիչ է ասել՝ լայն կարկին բռնած գրող, ձանաշողական խոր տեսողութեամբ անհատականութիւն: Նրա մատը ազգային մշակութային բաց վէրթերին էր: Լաւ գիտէր գրականութեան լոյսն ու ստուերը: Նա անզուգական խմբագիր էր, խանդավառել գիտէր:

Ծնունդ առնելով անցեալ դարի 60-ական թթ. սկզբից՝ «Բագինը» թերեւս

4 Տե՛ս Ստեղծագործական ուժին կը հաւատամ..., «Գրական թերթ», 2010, N 20, 11 Յունիս (Մարտ Խաչատրեանի հարցագրույցը Պօղոս Մսապեանի հետ):

5 Նոյն տեղում:

Եղաւ նրա սիրասուն զաւակը, լաւագոյններից մէկը Սփիտքի տարբաժան տարածքներում: «Բագինը» միաւորում էր Հայաստանի եւ Սփիտքի գեղարուեստական մտքի սերուցքը մէկ տանիքի տակ, փորձում տալ ուղղութիւնների մէջ ազգային ընդհանրական գծերը: Իսկ դրանք յատկապէս խորհրդային ձնհալի շրջանում, նոյն 60ական թթ. սկսած, գնահատութեան նոր եղանակի վկայութիւն էին բերում, արթնացնում մեզ նոր մտահոգութիւնների, պատմական մասունքների վերահմաստաւորումների գրկում: Որքան էլ խորհրդային աշալուրջ հսկչները «Բագինը» փորձում էին «շրջափակել» մեզնից, միեւնոյնն է, Պողոս Մսապեանի խօսքը հասում էր ծանազողութեան նոր սահման: Ամէն ամիս Երեւանում մենք արթնանում էինք Պողոսի ազգային դասերի թելադրութեամբ: Ցեսոյ շշուկներ էինք փոյսանակում վստահելի ընկերների հետ: «Բագինը» ազգային «Սամիզդատի» հպարտութիւն էր ներշնչում մեզ: Իսկ այսօր: Մենք բոլորս այսօր մեր միջի արթոն Բագինն է, որ կորցրինք, խորհրդահայ ահարկու ժամապահ-թերդապահների թթի տակ ազատութեան հերանոս մէկ ժամկոչին:

Նախ, Աշակերտ էր Պ. Մսապեանը, եւ այն էլ՝ իշխախին: Եւ այն էլ՝ ներ՝ անցեալ դարի քառասնական թթ. երկրորդ կէսին, եւ այն էլ՝ ում Աշակերտը՝ Երուսաղէմի ճգնաւոր Յակոբ Օշականի, որի սանը լինելու քախտն է ունեցել ընդամենք երեք տարի: Աշակերտ էր Պ. Մսապեանը, մէկը այն հարիւրաւորներից, որոնց շատ աւելի ուշ՝ անգամ 60-ական թթ., «...հոգիներուն խառնակ եռուցեռն» է շարունակում դաշնաւորել Ռւսուցիչը, «մեր քանզիով զգացածը մտածումի վերածող մարդոր», մէկը նրանցից, որոնց ...«ետեւէն կը վագենք միայն, մեր արեան մէջ կշռոյթ, մեր հոգիներուն խանոն ու արեան մէջ տենտ ստեղծող անձեր»⁶, որոնց թագադրում ենք իրեւ առաջնորդ....: Միրեկի ընթերցող, այսուեղ պիտի թոյլ տամ ինձ «Աշակերտ» բառը յուղ մեծատառով ու անմիջապէս անցնել Ռւսուցիչն, Ռւսուցիչ՝ մերոպեան Ռւսուցչապետ խորհրդի ընդգրկումով:

Քանի՞ աշակերտի է յաջողուել յուշարձան կառուցել Ռւսուցչի համար: Ումանը գիրը են գրում, ուրիշները փորձուած, կէս-Երեւակայական յուշերին են ապահովում եւ գտնում են, թէ այդպիսով բաւարարել են իրենց «աշակերտական» փառասիրութիւնը: Սակայն այլ ձանապարհ ընտրեց Պողոս Մսապեանը: Մայրամուտին հասած խոշորագոյն գրողի հետ ամենօրեայ շիռումը լսարանում եւ վանական խցում, տքնանքի բերկրութիւն բերող աշխատանքը ձեռագրերի վրայ (ով զգիտի Յ. Օշականի ճեռագրերի մանուածապատ, ոչ թիչ դէպերում անընթեանելի շարանը), Վարպետի թելադրութիւնները, խմբագրման տեսական փորձառութիւննը շրջում են Պողոս Մսապեանի կեանքի նպատակը: Դասարանը չէ, որ կազմաւորեց Մսապեանի սէրն ու նուիրումը: Այդ ամէնը եղաւ «Ժառանգաւրաց»ից դուրս: Ճանաչումը եկաւ գրքերից, անընդմէջ կարդալուց, ինքնակրթութեան ճամբու: Եւ ինչքան էր կարուում Պողոսը Ռւսուցչիան ճնարարութեամբ: Մնաւոր ներուժի հսկայածաւալ պաշար էր կուտակում քսանամեայ պատասխն: Եւ ինչ խանդավառութեամբ....: Նրան տպաւորել էր կարգախօսի ուժգնութիւն ստացած օշականեան այն միտքը, թէ գրականութեան մէջ մեր տագնապը նախ եւ առաջ գրագէտի տագնապ է: Ու ցաւով հաստառում էր, որ այն խորացող միտումներ է դրսեւորում արդէն Յ. Օշականից յետոյ: Ահա թէ ինչու է այդքան գիրթ ու յաձախ զայրոյթով իր գրիչը:

Իսկ մեր Ռւսուցչապետը սկզբնական շրջանում «խանգարում էր» Պ. Մսապեանին իր գրական փառքով, գրչի իր գօրութեամբ, աւելին՝ մտքի տիրակալութեամբ: «Երանին», որ պիտի հնչէր Ռւսուցիչ հասցէին այլ պարգայում, այսուեղ զարմանալիօրէն դառնում էր ներքին դիմադրական չափ ու խօսքը կարկամեցնող դրդիչ գործօն: Ռւսուցիչը «Ճնշում էր» աշակերտին իր գօրութեամբ, բայց Երանին Յ. Օշականին, որ նման աշակերտ է ունեցել: Նրանց

6 Մսապեան Պողոս, Ես այդ շուն եմ, Պէյրութ, 1966, էջ 102:

փոխարարերութեան մէջ, ըստ պատանի մուսալեռցու, ժամանակին քննուել է իին դարերից եկող միջնադարեան իմաստուն գրոյցը մեծ եւ փոքր լեռների զանձերի նշանակութեան մասին, որը յիշում է՝ ընդգծելու համար, թէ Վարպետը ինչպէս է օգնել, որ ինքը յաղթահարի ներքին յուզումը հսկային դիմելու ժամանակ: «Մեծ լերան շատ ոսկին»⁷ երբեք խանգարիչ պարագայ չէ աստեղու համար փոքր լերան գանձերը: Այս անգամ փոքր լերան ոսկին է, որ ցոլացնում է մեծ լերան ոսկու փայլը: Յ. Օշականի աւելի քան 25 հատորների հրատարակութիւնը դրա ապացոյցն է: Բացադիկ իրադարձութիւն հայ գրականութեան մէջ:

Ահա Աշակերտի վիթխարի ծառայութեան իրական արժեւորումը. նա, ըստ չուրեան, նախապատրաստել է Յակոր Օշականի հօր ու անշրջելի մուտքը հայ նորագոյն գրականութեան մայր, տիրական դարպաններից ներս, նախապատրաստել է նրա անխաթար բնագրերը տպագրութեան ծայրագոյն բծախնդրութեամբ, «իր» Օշականին մերն է դարձրել:

Արձանագրենք, որ Յ. Օշականի տիրական լիցքը եւ պաշտամունքը պիտի դառնային ճակատագիր եւ օրինածիր ճանապարհ: Ճակատագիր, որ տրում է զոհողութիւնների փշոտ ճանապարհով, որը ինքը ակամայ կրկնելու է Ուսուցչի տառապանքի յայտնի քառուղիները, ակամայ փորձելու է հաստատել ու պաշտպանել գնահատութիւնների այն բարդագոյն համակարգերը, Յ. Օշականի բառով՝ կանգունները, որոնք պիտի նոր-նոր խմբութիւն Աշակերտի մտածողութեան մէջ, դառնային սկզբունք ու հայեացք, պիտի անցնէր ընկալումների մէջ յայտնի ծայրայեղութիւնների օշականեան իրովի կարաւանները, որը պիտի պաշտպանէ՝ որքան էլ դա դժուար նստէր 20–22 տարեկան անփորձ երիտասարդի վտիս ուսերին:

Յ. Օշականին տրուած հարուածների շարունակական արձագանքը թրծելու-կոփելու էր իրեն, դարձնելու էր մարտնչող, «խածան» գրական խաչմերուկ-ներում: Դեռ քառասնամեակ չէր բոլորել Պողոսը, որ Պէյրութում առանձին գրքով անխնայ մտրակումներով գնահատութեան ծանծաղները քշեց Կոստան Զարեանի «Նաւը լերան վրայ» վէպը՝ «աւազախրելով» այն ազգային գաղափարաբանութեան խորխորատներում: Դա միայն գրականագիտական-բանասիրական համադրական աշխատանքի յայտ չէր: Դա օշականեան դպրոցին իր հաւատարմութեան երդումի վկայութիւն էր:

Բանն այն է, որ Պ. Սնապեանը վերարծարծում էր Օշական-Զարեան 20-ական թուականներից եկող գրական բանավէճը, երբ փոթորկալի տասականների մեհենական շրջանի խառնիխուտն բարեկամութիւնից յետոյ ծնունդ առան անյաղթահարելի հակասութիւնները երկու խոշոր արուեստագիտների միջև: Բաւական է յիշատակել միայն Յ. Օշականի աղմկայարոյց «Մինչեւ ո՞ւր» դրաման, որը լրյա տեսաւ նոյնպէս առանձին հրատարակութեամբ, որի հերոսը երգիծական սուր շեշտադրումներով առանձնացող փառատենչ մտաւորականն է:

Յ. Օշականի բարեկամը Պողոս Սնապեանի հաւատարուն էր այեւս, թշնամին՝ իր ախտյեանը: Արդէն աւազախրելով զարեանական խորհրդամշտ դաւանանքին զոհաբերուած «Նաւը...»՝ երէկուայ աշակերտը վերածում էր անդուղ ու յամառ զինուորի: Դա էր վկայում անկայուն թափառումների միջով անցած տարաբախտ վէպի մասին բանասիրական-բննական սուրսայր համեմատական ուսումնասիրութիւնը, որը համեմուած էր երգիծական դառը հետեւութիւններով:

Հատու եւ անզիղ էր քննադատ Սնապեանի գրիչը՝ նման իր Ուսուցչի վերաբերմունքի, սկզբունքի համակարգի այլազան դրսեւորումներին: Նա շարադրում էր զուգահեռ նոյնական էջերին առաջին եւ երկրորդ տպագրութեան

⁷ Այդ մասին տես նաեւ՝ Սնապեան Պողոս, Աղքատներուն աւանդութիւնը, էջ 166–168:

ակնառու տարբերութիւնները՝ հետեւութիւնների մէջ մնալով փաստին «գերի» ճշմարտախօս: «Իր մաքրաջրուած վէպին մէջ սեփական աշխարհայեացը ունեցող հեղինակ մը չէ այլեւս Կ. Զարեան, աշխարհի անցուդարձերուն ու վարդապետութիւններուն առջեւ սեփական կեցուածք ու խօսք ունեցող անաշառ գրագէտը չէ, համարեայ ամէնուն պէս գրող մըն է, Հայաստանի գրողները իրարմէ զանազանող փոքրիկ տարբերութիւններով միայն զանազանելի փոքրիկ հեղինակ մը: Ուղղութիւն բացող գրագէտին փոխարէն ուղեկից մը կայ հիմա իր մէջ եւ պատգամներ ձեւակերպող անձին տեղ պայմանաւորուած մարդը»⁸:

Իսկ մի փոքր անց տալիս է վերջին վրձնահարուածը. «Զարեան հիմա անձը վերածած է անձնաւորութեան, նկարագրի. փոփոխական ու ժամանակաւոր բաներու կարգին դասած է անձը եւ դարձուցած է մնայունը մանրուք, տևականը՝ խախուա, ու ձրագը՝ առկայծ: Դարձած է տեսակ մը առօրեայ այն մարդը, որ «կրտորակ է, մասնիկ, անկենտրոն մի էութիւն»:

...Հենց դրա մէջ է իսկական ողբերգութիւնը:

Զարեանի ողբերգութիւնը»⁹:

Երրուաններում ուսանած գրական դաւանանք եւ ուղղութիւն սերտած Կոստան Զարեանը իր կեանքում ստանում է երկրորդ խոշոր հատուածքը, եթէ զանց առնենք, ի հարկէ, Դամիել Վարուժանի հետ անմիտ բանավէճից իրացրած դասը: Հարուածային այդ եռեակը եզրափակում է Պողոս Մատեանը:

Սակայն խնդիրը միայն Ուսուցչին ասպարէգի վրայ, գրական հրապարակներում պաշտպանելու փաստը չէր. կար աւելի խորքայինը: Պ. Սնապեանը յանձն առա Յ. Օշականի եւ գեղարուեստական, եւ գրականագիտական երկերի բնագրերի զտումի, մշակումի, խմբագրումի եւ հրատարակման ծանրագոյն խնդիրը: Դա խնդրեցին Յ. Օշականի հարազատները նրա մահից անմիջապէս յետոյ: Վատահեցին, այն, հաւատացին, բնականարար: Բայց զգուշակեցին, որ դա դառնալու է Պողոս Սնապեանի կեանքի գործը:

Եւ աւելի կարեւորը. դրանով նա սկիզբ էր դնում օշականագիտութեան նոյնան դժուարին ընթացքին, որ այս անգամ իր իսկ գրական շինարարի ձեռքերով վերելք էր խորհրդանշելու:

Պողոս Սնապեանի գեղարուեստական գրականութիւնը ըմբոստ ու յամառ բնագիր ունէր: Կարող էր, ի հարկէ, շատ գրել. կար Ուսուցչի օրինակը, որը ամէնից բեղուն գրիչն ունէր հայ գրական անդաստանում: Կար նիւթի ընտրութեան բազմապիսութիւնը: Բայց ինքնարա չէր կարող լինել առատագրութիւնը: Քննադատը ընտրողաբար էր մօտենում գրական նիւթին, ելնում էր որոշակի շահագրգութիւններից: Նրա գեղարուեստական արձակի մէջ գերիշտում էր հրապարակագրութիւնն ու վաւերականութիւնը: Կազմել է արեւմտահայ զոյգ գրականութեան պատմութիւնների (արեւմտահայ եւ սփիւրահայ շրջաններ) ծաղկաբաղեր՝ իր ձաշակով ու ըմբռնումով:

Բանավիճելու հակուածութիւնը բացայատ երեւաց արդէն «Ես այդ շուն եմ» (1966), «Ժամանակ չկայ» (1953), «Աղրատներու աւանդութիւնը» (1983, 2002), «Կրկէսին մէջ» եռահատոր (2005-2010) գործերում, «Ինչպէս հայինյեմ...» (2010) կրօք գրուած փորձագրութեան մէջ, որն արժանացել է Հայաստանի Գրողների Միութեան «Մ. Նալբանդեան» մրցանակին: Ցաւելենք նաև «Աղրշիրիմեան ձայներ» (1960) փորձագրութիւնը, ուր բննադատական սուր սլաքներ կային Գուրգէն Սահարու հակադաշնակցական կեցուածքի դէմ: Իր ամէնից սուր, ծայրայեղ յօդուածները զետեղեց «Անընդունելի» մակարդակը, իսկ իր դէմ տարբեր

8 Սնապեան Պողոս, Աւազախրած նաւը, Պէյրութ, 1964, էջ 162:

9 Նոյն տեղում, էջ 163:

շրջաններում գրուած նիւթերը՝ «Պատիճներ...» գրքերում: Եզակի վերաբեր-մունք: Սեփական հայեացքի շիտակ մեկնութեան անվախ փորձ: Հետարքիք հանդիպակաց առաջարկ՝ ահա «ես», ահա իմ «մեղքերը», ահա եւ «նրանք»: Ոչ այս է՝ «թոյն», ոչ այս է՝ «մեղր»: Սա գրական անհաշտ պայքարի ոչ ամբողջական կենսագրութիւնն է, ուր ինքը գաղափարի մարտնչողն էր, կրուազանը, մեր յիշատակած «խածանը», «գամփոր»: Նրա առջեւ ընդհուած 1991 թուականը եօթք փականըներով գոցուած էին հայրենիքի գրամշակութային դարպասները, ինքը՝ ֆիզիքական Հայաստանը: Բայց նա շարունակում էր պահել Ց. Օշականի գնահատութիւնների յայտնի աստիճանը: Այստեղ էլ պահպանում էր Աշակերտի եւ Ռւտուցի յարաբերութեան գիտական անմիջական մակարդակը:

Ժամանակը Պողոս Սնապեանին արդէն 1950–1960-ական թթ. կանգնեցրեց ինքնութեան յայտնութեան առջեւ: Նա տեսնում էր իր ստեղծագործ ուժի՝ երեւակայութեան հետ ներդաշնակած բարերար հոսքը երակներում: Ընդամենը հարիւր էջերում ծաւալուած «Ես այդ շունն եմ» փորձագրութեան մէջ վառ երեւակայութիւնը ստեղծագործական ուժի հետ դաշինք կապած բացայսուում է արձակագրի անակնկալ ներութքը: Նա իրաւունք ունէր յայտարարելու այլարանութեան նախահիմքը, թէ այս գործը «...իմ ստեղծագործութեան բախտաւոր ծնունդներէն մէկն է: Կրնամ ըսել, որ շատերու մտրին մէջ «Ես այդ շունն եմ»ը Պողոս Սնապեանին հոմանիշն է»¹⁰.

Ալպեան լեռնաշխարհի (բնագրի այլարանութեան առաջին յատկանիշ) հովուական շան խորհուրդը կրող յաջորդական այլարանական պատկերներում նա փորձում էր համախմբել հայութեան հոգեւոր մշակութային ցրի ուժերը երկու էտարրերի՝ լեզուի ու ազատութեան կենտրոնական պատգամների շուրջ: «Ուսինք միայն քեզ, երկիր հայոց, քեզ՝ լեզու հայոց, ազատութիւն հայոց ու քանի մը հերոսներու անուններ ու այդ ամէնուն համն ու ուժը համադրող մեր թեւաւոր երգը (իմա՝ քանաստեղծութիւնը իբրև նախակիզը, իբրև մշակութային ազգային տրուածք – Ս.Դ.)»¹¹:

Սա մշակութային Հայաստանի ուրուագիծ պատկերն է, որի ընդհանուր խորքի վրայ Վահան Թէքեանի, Վազգէն Շուշանեանի, Մուշեղ Իշխանի եւ այլոց ստեղծագործական համապատկերի հիսաքն է՝ Մայր Հայաստանի մնայուն խորհրդակիշով: Մեզ, յուշում է Պողոս Սնապեանը, պակասում է ինքնութեան դրոշմը ապահովող լեռնային հովուական շունը, որը պիտի պահի ու պահպանի մեր լեզուն, պետականութիւնը, մշակոյթը: Այստեղից՝ անակնկալ հարցադրում կանգուն՝ «Ես այդ շունն եմ»: Պահապան շունը: Ենուրէն Զարդարեանից եկող Գամփոր, «խածանը», որը միշտ նահանջել է մեր մշակոյթում, մինչեւ Ռումուսն ու Ռումուլուսը Հռոմ, ասել է թէ՝ քաղաքակրթութիւն են հիմնել:

Պողոսը մշակութային համակարգում անհրաժեշտ տարր է տեսնում ուժի հաստատումը՝ իբրև յաւերժութեան լուսապատճեան կողմէ իր մէջ գելխեղը՝ «շունը»՝ իբրև ուժ եւ իբրև հաւատարմութիւն: Այդպիսին՝ ուժի մեկնական ընկալումով էր տեսնում Հայաստանի փրկութեան, ազատութեան փողփողէջ դրօշը նաև լիբանանահայ արձակագիր եւ գրաքննադատ Գէորգ Աձէմեանը՝ «Յաւերժական ճանապարհ» վեպում, որը սփիտքահայի ներգաղթի ծանր հետեւանքների մասին էր:

Պողոսին բոլորովին չէր խանգարում, որ արեւելահայ ու արեւմտահայ գրական երկխօսութեան դռների մէջ կանգնած՝ Աշակերտը երբեմն նաև տեսողութեան խորքերում առաջ գտնուի Ռւտուցից եւ նրա միշավայրից (շիտակ լինենք եւ արեւելահայ մտայնութիւններն էլ ներառենք)՝ բացառելով գայթակղուի մրցակցութեան, գուգակշիռների հովերը. «Խնծի համար կայ մէկ հայ գրականութիւն, որն ունի երկու ձիւերը: Այդ ձիւերը մէկը միաւ չեն

10 «Գրական թերթ», 2010, N 20, 11 Ցունիս:
11 Սնապեան Պողոս, Ես այդ շունն եմ, էջ 12:

աղքատացներ: Կը հարստացնե՞ն: Համայնավար շրջանը բացասական ազդեցութին ունեցաւ մեր գրական ընթացքին վլայ, սակայն Հայաստանի անկախութեան շրջանը ուրիշ շատ բարիքներու կարգին գրականութեան ձիւղերու մերձեցման բարիքն ալ բերաւ մեր իրականութեան մէջ: Այդ բարիքն անպայման պիտի խորանայ, ծաւալի եւ հայ գրականութեան ապագային աւելի բեղմնաւոր արդիւնքներ պիտի տայ: Ես կը հաւատամ այս հեռանկարին»¹²:

Պողոս Սնապեանը գրողների այս փոխկանչում էր՝ նոյնաքանի այս տիրական: Անգամ երբ տեսնում էր արեւմտահայ նորագոյն գրականութեան մէջ գրական-գեղարուեստական խօսքի սլացքի կտրուկ նօսրացումը, ինքնատիպ տաղանդների բացակայութիւնը. «Սփիւռքի պարագային ըսեմ՝ հասած ենք այն ժամանակներուն, որ եթէ մէկը հայերէն գիրերով կը գրէ, ազգովին երախտապարտ կ'ըլլանք»¹³, հեգնում էր գրաքննադատը:

Պողոս Սնապեանը գրականութիւնը փորձում էր դաշտավայրերից տանել լեռները, վիհերից դուրս բերել ու հնչեցնել գրական հողմերի առողջ սոլլը լեռնագագաթներում: Դա արդէն նրա մեծագոյն ծառայութիւններից մէկն էր ազգային գրականութեան մէջ:

Սուրէն Դ. Դանիելյան¹⁴
Բանաս. գիր. դոկտոր

HIGHLANDER POGHOS AND PRECIPICES OF THE ARMENIAN LITERARY VALLEYS

To the blessed memory of Poghos Snaryan

Suren D. Danielyan

ГОРЕЦ ПОГОС И ПРОПАСТИ АРМЯНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ ДОЛИН

Светлой памяти Погоса Снапяна

Сурен Д. Даниелян

12 «Գրական թերթ», 2010, N 20, 11 Յունիս:

13 Նոյն տեղում:

14 Ներառուելու է 13-6F418 «Արեւմտահայ ընդարձակ կենսագրական բառարան» ծրագրի շրջանակներում: